

Årbok for Karmsund 1993-1994

Karmsund Folkemuseum

Haugesund 1994

Haugesund Bok & Offset A.S.

En innerst. Halvard Olson og Johanna Hansdt var husmannsfolk i Longårdsdalen under Indre Bjordal, før i Skjold, nå i Vikebygd. De tre første barna sine fikk de mellom 1876 og 1879 som innerstfolk. Først bodde de på garden Vikjå ved Skjoldavik, deretter på en av Bjordals-gårdene. (Foto: Salomon Nagel Alne, eigar: Helge Nagel Alne, Vikebygd).

INNERSTEN

Av: Hans Eyvind Næss

Norsk sosialhistorie har en historiografisk tradisjon der de ulike sosiale grupperinger er behandlet i henhold til historikernes oppfatning av gruppens betydning. Kriteriene for valg av sosial gruppering som studieobjekt er ikke alltid like synlige, men synes ofte å ha hatt sammenheng med vurderinger av gruppens politiske og økonomiske betydning, ikke nødvendigvis av sosialgruppens tallmessige størrelse. Både grunnforskning og lærebøker gir oss bra innsikt i den norske adels utvikling og skjebne både som gruppe og på individnivå. Odelsbøndene er viet betydelig oppmerksomhet i rikshistoriske og lokalhistoriske fremstillinger. I tidligere historisk forskning fremsto odelsbonden gjerne som Den norske jordbrukeren. I lokalhistoriske fremstillinger har en slik oppfatning anvendt i sin ytterste konsekvens i flere tilfeller ført til at det bare er odelsbonden og til nød leilendingen med livsarvefeste som er viet spalteplass som husfedre i bygdesamfunnet. Husmennene er gradvis kommet innenfor historikerens synsfelt. Skappels bok om husmannsvesenet er fremdeles en klassiker. Nyere sosialhistorisk, demografisk, emigrasjonshistorisk og lokalhistorisk forskning har rettet stadig større oppmerksomhet mot husmannsvesenets betydning for den sosiale utvikling, for kulturhistorien og også for vår mental- og tradisjonshistorie. Men selv for denne forskningen er de uløste oppgavene mange og utfordringene store.

Den som leser ordinære primærkilder som kirkebøker og folketellinger, vil dra kjensel på begrepet "personens borgerlige stilling". Begrepet finnes som kolonneoverskrift i begge kildene i de tilfeller skjema og skjemaprotokoller har vært benyttet. Personer som ble listeført i folketellinger, ble oppført som gårdmenn (selveierbonde eller leilending) eller husmann. Det samme skjedde med brudgommen i kirkeboka. Men i disse kildene finnes mange andre slike "borgerlige stillinger". Selvsagt er både håndverkerne, sjøfolkene og handelsmennene nevnt ved sine respektive funksjonsbetegnelser.

Her er smeden, kjøpmannen, skipperen osv. Men det er få av dem, Norge sett under ett. Atskillig flere er det som er benevnt "dreng", "tjenestepige" eller "innerst". Jeg lar de to første ligge selv om tjenerskapets sosiale funksjon, kjønnsmessig fordeling, alder og betydning for sosialhistorie, demografiske studier og økonomiske forhold i seg selv er mange studier verdt. Men både studenter og folk flest drar i det minste kjensel på dem.

Men hvem var innersten?

Stiller du studentene på en forelesning, elevene i en klasse eller din historieinteresserte og kunnskapsrike venn dette spørsmålet, vil du så godt som alltid få et

spørrende ansiktsuttrykk til svar. For innersten er i det store og hele ukjent som begrep. Innerstens funksjon og betydning som sosialgruppe er det ikke mange som kan si så mye om. Lite er det skrevet om innerstene i norsk historie. I historieverket "Vårt folks historie" fra 1964 er ordet innerst nevnt et eneste sted. Bernt A. Nissen skrev der om sosiale forhold i Norge i 1845 (med utgangspunkt i folketellingen fra det året) at det var "77780 selveiende bønder eller gårdbrukere i landet og 25044 leilendinger og forpaktere. Hertil kom 58049 husmenn med jord og 19000 uten jord. Det var slike som gjerne ble kalt "innerster" og som bare hadde hus". (Vårt folks historie bd. VI, s.346). I det yngre historieverket "Norges Historie" bd.7, s.174, skriver Knut Mykland en omtale av sosiale forhold på 1600-tallet med utgangspunkt i 1660-tallsmanntallene. Han skriver om brukeren og om husmennene. Husmennene som er omtalt i manntallene fra 1660-årene, deler han inn i fire kategorier og skriver: "En fjerde gruppe som innesluttet i kategorien husmenn i 1660-manntallene er innerster, det vil si innlosjerte dagleiere på en gård eller en plass". Han føyer til et eksempel fra 1701-manntallet: "Av de 407 som var manntallsført som husmenn i Sunnmøre fogderi i 1701, var således 151 innerster og 47 betlere" hvoretter han omtaler "betlerne" mer inngående! Erling Sandmo har i sin bok "Tingets tenkemåter" fra 1992 på s.28 uten nærmere refleksjon foretatt en tilsvarende sosial rubrisering i en undersøkelse fra Rendalen. Han finner først at det var 66 husmenn og 3 innerster i 1769 og 105 husmenn og 46 innerster i 1801. Dernest slår han den jordbrukende del av lokalbefolkningen sammen i de to hovedgruppene gårdmenn/rydningsmenn og husmenn/innerster hvorved de relative forhold i 1801 blir 49,7 % gårdmenn/rydningsmenn og 50 % husmenn/innerster. Han bruker så denne grupperingen både i en kommentar vedrørende demografiske forhold, og han relaterer og tolker registreringer og lovbrudd (kriminalitet) til de to hovedgruppene gårdbrukere og husmenn hvor den siste gruppen omfatter innerstene!

Hvem var innersten?

I kirkebøkene fra Nedstrand er 13 av de nygifte parene i årene 1816-1825 kalt "innerster" eller "innsiddere". I årene 1816-1825 hadde 42 av de barnene som ble døpt, foreldre som ble kalt innerster. Også blant døde er nevnt innerster. I 1848 ble begravet en innerstkone fra Hjelmeland på Ytre Li i Nedstrand som "opp- holdt seg under et tag".

"Innerstene" var helt siden 1600-tallet en sosial gruppe som er nevnt i kilde- materialet sammen med de andre sosiale grupper i samfunnet. Gruppen var i sterk vekst og synes tallmessig å ha kuliminert som gruppe midt på 1800-tallet. Innersten var en person som tilhørte bondesamfunnet. Ved gjennomgang av kilde- materiale om innbyggerne i et norsk lokalsamfunn, Nedstrand i Ryfylke, frem- trer ikke innerstene som personer som nærmest kan betraktes synonymt med husmenn eller det som er naturlig å rubrisere sammen med dem slik historikerne til nå har gjort.

Peder Nilsen på Alstveit i Nedstrand giftet seg i 1849. Han fikk fire barn med kona. De bodde alle hjemme hos far hennes på garden Skorpe som innerster før Peder kjøpte og flyttet inn på farsbruket i 1862. Reidar Tormodsen på Dalva i Nedstrand giftet seg i 1820. De første fem årene bodde familien hjemme hos far hans på Store Nessa. I 1825 kjøpte han bruk på Dalva. Da var det seks personer, ektefolkene og fire barn som flyttet ut av huset på Store Nessa. Husmannsfamilien til Halvor Halvorsen i Viken under Baustad bodde flere år hjemme i husmannstuen til svigerfaren hans på Treet under nabogården Hetland. De var fem personer der da de omsider fikk seg egen plass.

Innersten var normalt ikke person med eget hus (jfr.ovf.)! Tvert imot var innersten, som ordet sier, en eller flere personer som hadde opphold inne - sikkert ofte bokstavelig talt innerst - i et hus der innersten fikk bo. Innersten bodde altså i andres hus. Det er eksempler på gamle og enslige "innerster", som t.eks. Ola (uten patronym), en gammel blind innerst, f. ca. 1688, som bodde i husmannstuen på Saga under Baustad på Nedstrand i Ryfylke i 1758. Vi vet ikke hvilke forhold - om noe - Ola hadde til husmannsfamilien på plassen.

Innerstene kunne i mange slike tilfeller være enslige personer. Men i de fleste tilfellene der personer i Nedstrand ble kalt innerster, dreide det seg om ektepar med eller uten barn.

Innersten, som kirkebøker og folketellinger omtaler, var ofte nygift eller gift for få år siden. Innersten og innerstkona var ofte et medlem enten av en gardbrukerfamilie eller av en husmannsfamilie. Innersten var ofte en yngre sønn eller datter som giftet seg og ble boende på farsgården. Ofte bodde innersten og innerstkona hjemme i noen få måneder til flere år etter at de giftet seg i påvente av en mer selvstendig levekårssituasjon (med eget bruk eller egen plass med eget hus, evt. arbeid og husvære i nærmeste by). Selv om husmannen kunne ha innerster boende hos seg som var nære familiemedlemmer, var de fleste innerstene i Nedstrand å finne hjemme hos selveier-bøndene. Innerstene utgjorde en egen husholdning inne i gårdbrukerens og husmannens våningshus. Innersten og innerstparet representerte så lenge de bodde på bruket til fedre, svigerfedre, søsken, onkler e.l. en arbeidskraftressurs som kunne utnyttes til gårdsarbeide og i tilleggsnæringer som jakt og fiske. Slik sett ville det være interessant å undersøke utviklingsrelasjonene mellom "tjenerhold" og innerstfunksjonen i perioden 1660-1900. Kanskje ville en finne et utviklingsmønster der antallet drenger og tjenestejenter avtar samtidig som antallet innerster/innerstfamilier øker.

Følgen av det økende antall innerster var at det på mange bruk i perioder var svært mange store husholdninger som kunne bestå av mor, far, barn med egne familier samt følgefolk og kanskje sogar en dreng eller en tjenestejente eller to i tillegg.

Innerstfamilien, definert som gifte gårdbruker- og husmannsbarn uten eget husvære, kunne periodevis lykkes å skaffe seg eget tak over hodet og eget livsopphold, men de kunne også komme tilbake til farshuset i stadier i livet der de

atter manglet husvære. Innersten kunne også være et enkeltmenneske, da var det gjerne tale om en eldre person, også ofte en nær slektning, som ble tatt hånd om og ikke ble fanget opp av følge- eller kårinstituttet. Situasjonen i husholdningen kunne da gjerne være at det i tillegg til far, mor, barn, innerstfamilier med barn - kanskje sogar barnebarn -, også bodde følgefolk og eldre innerster i huset. I en rekke tilfeller er det vanskelig å finne slektskapsforhold mellom innersten og husverten, i slike tilfeller var innersten nærmest en midlertidig fremmedarbeider. Men vanligvis var det ikke slik.

Utviklingen fra 1600-tall til 1800-tall i retning av et svært høyt antall innerster/innerstfamilier innenfor jordbruksbefolkningen, representerer sammen med andre forhold elementer i en prosess til oppløsning av det gamle selvbalanserende og likevektige levebrødssamfunnet.

Innersten var nettopp ofte eksempel på at yngre mennesker giftet seg stadig hyppigere før de hadde skaffet seg levebrød, altså en selvstendig inntektsgivende situasjon i eget hus. Mitt inntrykk er at svært mange innerster etter noen få år som innerster hos nærmeste familie, skaffet seg eget livsopphold, enten ved å arve eller kjøpe jordbruk, skaffe seg plass eller reise til nærmeste by. (Stavanger eller Haugesund i mitt materiale fra 1800-tallet). Enkelte utvandret også til Amerika.

Det er i denne sammenhengen et interessant spørsmål om innerstene kom til å representere en økt byrde på den storhusholdningen de som regel synes å ha vært en del av, eller om de tilførte ressurser som gavnet husholdningen økonomisk og på andre måter. Innerstene synes i mange tilfeller å ha ført til en så stor størrelse i antall beboere pr. våningshus, at de hygieniske forhold må antas å ha kunnet forverre seg utover 1800-tallet både blant selveierbønder og blant husmenn. jfr. avsnitt om trangboddhet og barsedødelighet i min artikkel "Befolkningsekspløsjonen" i boken "Stavanger på 1800-tallet."

Den oppfatningen, som flere historikere har gitt uttrykk for om innersten som en variant av husmannen, synes å være mer myteskapende enn klargjørende.

Innersten tilhørte i svært mange tilfeller sosialt og mentalitetsmessig den norske selveiende bondestand. Han var født der og oppholdt seg der og gikk selv ofte over til å bli selveiende bonde. I andre tilfeller gikk innerstene over i husmannsgruppen eller de tilhørte husmannsgruppen. Det ville være interessant å få avdekket noe nærmere funksjonene og levevilkårsutviklingen for bonde-innersten og i de siste tilfellene en vurdering av innerstmannens og innerstkonens kår. Det ville og være interessant med en nærmere vurdering av den eldre innerstens sosiale plassering i forhold til følgeinstituttet, fattigvesenet og legdsordningen på 1700-1800-tallet. Dersom man slår alle innerstbarna sammen i en sosial gruppe og slår den sammen med husmannsgruppen, foretas en dramatisk fortegning av den sosiale virkelighet på landsbygda. Og bruker man husmanns/innerstgruppa som en motsats til bondestanden når man lager kvantifiseringer av asosial atferd

eller hang til normbrudd i forhold til de to sosialgruppene, så vil resultatene bli svært tendensiøse - åpenbart i husmannsgruppens disfavør.

Innerstene er stebarn i norsk sosialhistorie som ingen har forbarmet seg over. Denne sosialgruppen utgjør en stor andel av hele den norske befolkningen over et flerhundreårig tidsrom. Den burde bli gjort til gjenstand for et større nasjonalt forskningsprosjekt, med punktanalyser fra flere ulike lokalsamfunn som kunne gjøre det mulig å avdekke innerstens funksjon og rolle i det norske samfunnet.